

Mısır'a gelip el-Kazâû's-şer'i Medresesi öğrencilerine fıkıh dersleri vermeye başlayınca buradaki ihtiyaçları da göz önüne alarak eserine son şeklini vermiştir. 2. *Târîhu't-teşrîf'i'l-İslâmî* (Kahire 1920, 1344/1926, 1930, 1934, 1358/1939, 1964, 1387/1967 [8. baskı], 1400/1980). Ders kitabı olarak hazırlanan bu muhtasar eserde İslâm hukuk tarihi devreler halinde ve ictihad yanlısı bir bakış açısıyla incelenmiş, ayrıca fıkıh eğitiminin daha verimli hale getirilmesi hususu üzerinde durulmuştur. Eser Haydar Hatipoğlu tarafından *İslâm Hukuku Tarihi* adıyla Türkçeye çevrilmiştir (İstanbul 1974). 3. *Muhâdarâtü târîhi'l-ümemi'l-İslâmiyye: ed-Devletü'l-Emeviyye* (Kahire 1334/1916, 1344/1926, 1930, 1934, 1372/1953, 1959 [9. baskı], 1969; Beyrut, ts., Dârü'l-ma'rife). İki cilt olan kitap, Hudarî'nin el-Câmiatü'l-Misriyye'de verdiği ders notlarından meydana gelmiştir. Eserde genel olarak İslâm tarihiyle Câhiliye dönemi hakkında bir girişten sonra Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidin dönemiyle ilgili bilgi verilmiş, ardından Emevîler devri siyasî tarihi ve teşkilâtı ele alınmıştır. 4. *Muhâdarâtü târîhi'l-ümemi'l-İslâmiyye: ed-Devletü'l-Abbâsiyye* (Kahire 1334/1916). Sistematiği farklı olmakla birlikte önceki eserin devamı şeklinde kaleme alınmıştır. Hudarî önsözde tarihle ilgili bu seriyi tamamlamayı ve İslâm ülkelerindeki ilmî hareketlerle ilgili bir dergi çıkarmayı düşündüğünü söylemişse de bu arzusunu gerçekleştirme ömrünün yetmediği anlaşılmaktadır. Bu iki eserde yer alan tahliller ve Arap şiirinden örneklerle geniş bir şekilde yer verilmesi Hudarî'nin tarih ve edebiyat alanındaki derin kültürünü göstermektedir. 5. *Nûrül-yâkin fî sîreti seyîdi'l-mürselîn* (Kahire 1315/1897, 1320/1902, 1326/1908, 1327/1909, 1344/1925, 1349/1930, 1354/1935, 1367/1948; Beyrut 1406/1986). 6. *İtmâmü'l-vefâ' fî sîreti'l-hulefâ'* (Kahire 1316/1898, 1317/1899). Eser hilâfetin mahiyeti, halifeden bulunması gereken şartlar, halifenin seçimi, görevleri vb. konuların incelendiği bir mukaddime ile başlamaktadır. 7. *Mühezzebül-Eğânî* (I-IX, Kahire 1925-1926). Ebû'l-Ferec el-İsfahânî'nin *el-Eğânî*'sinin bir muhtasarıdır. Tâhâ Hüseyin, on beş yılı aşkın bir sürede yazılan bu ihtisarı öğrenciler için faydalı bulmakla beraber Hudarî'nin bu yıllarını asrın ilim zevkine uygun yeni bir kitap yazmakla geçirmesinin daha faydalı olacağını söylemiş ve bu konuda hocası ile aralarında çeşitli tartışmalar meydana gelmiştir (*el-*

Mecmû'atü'l-kâmile, II, 640-663). 8. *Muhâdarât fî beyânî'l-ahtâ'i'l-ilmîyye-ti't-târîhiyye elletî'stemele 'aleyhâ kitâbü Fi's-Şi'ri'l-Câhili* (Kahire 1927). Müellif bu kitapta Tâhâ Hüseyin'in eserini tenkit etmektedir. Hudarî, *İtmâmü'l-vefâ'* adlı eserinde (s. 204) *el-Fütûhâtü'l-İslâmiyye fî 'ahdi'd-devleti'l-Emeviyye fî's-şark ve'l-Endelüs* adıyla bir eser kaleme aldığını söylemekteyse de böyle bir kitaba henüz rastlanmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Hudarî, *Târîhu't-teşrîf'i'l-İslâmî*, Kahire 1964, s. 2, 276, 378; a.mlf., *Uşûlü'l-fıkıh*, Kahire 1389/1969, s. 12-14; a.mlf., *Nûrül-yâkin fî sîreti seyîdi'l-mürselîn*, Beyrut 1406/1986, s. 5-6; a.mlf., *İtmâmü'l-vefâ' fî sîreti'l-hulefâ'*, Kahire, ts. (el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-kübrâ), s. 3-4, 204; a.mlf., *Muhâdarât: Emeviyye*, s. 2; a.mlf., *Muhâdarât: Abbâsiyye*, s. 3-4; Serkis, *Mu'cem*, s. 825-826; a.mlf., *Câmi'u't-teşânifi'l-hadîse*, Beyrut 1993, I, 29, 86; II, 20; Brockelmann, *GAL Suppl.*, III, 310; Zirikî, *el-A'lâm*, VII, 151; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, X, 295-296; Âyide İbrâhim Nusayr, *el-Kütübü'l-Arabîyye elletî nüşiret fî Mısr beyne 'amey 1926-1940*, Kahire 1969, s. 52, 83, 133, 173, 179, 241; a.mlf., *el-Kütübü'l-Arabîyye elletî nüşiret fî Mısr beyne 'amey 1900-1925*, Kahire 1983, s. 79, 84, 125, 236, 323; a.mlf., *el-Kütübü'l-Arabîyye elletî nüşiret fî Mısr fî'l-karni't-tâsi' 'aşer*, Kahire 1990, s. 5, 94, 255; Hacvî, *el-Fikrû's-sâmi*, II, 536; Tâhâ Hüseyin, *Min târîhi'l-edebi'l-Arabî*, Beyrut 1980, III, 371-372; a.mlf., *el-Mecmû'atü'l-kâmile*, Beyrut 1986-88, I, 457; II, 640-663; Hamdî es-Sekkût - M. Jones, *A'lâmü'l-edebi'l-mu'âsir fî Mısr: Tâhâ Hüseyin*, Kahire 1402/1982, s. 283; Mahmûd Mehdî el-İstanbulî, *Tâhâ Hüseyin fî mizânî'l-ulemâ' ve'l-üdebâ'*, Dimaşk 1403/1983, s. 97; Ahmed Ulebî, *Tâhâ Hüseyin*, Beyrut 1985, s. 199, 221-222, 355; Hayreddin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, İstanbul 1989, s. 344; Necah Umer, *Tâhâ Hüseyin*, Beyrut, ts. (el-Mektebetü'l-Arabîyye), s. 45-46; "el-Hudarî", *Mu.A.*, I, 758; "el-Hudarî", *el-Kâmüsü'l-İslâmî*, II, 250-251.

FERHAT KOCA

HUDÂVEND HATUN KÜMBETİ

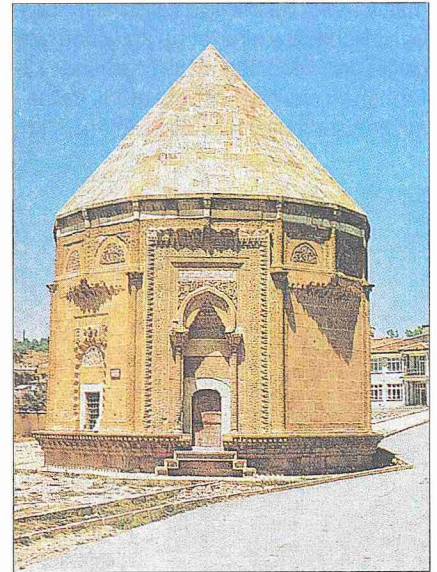
Niğde'de
İlhanlı devrine ait kümbet.

IV. Rükneddin Kılıcarıslan'ın kızı Hudâvend Hatun tarafından İlhanlı Valisi Sungur Ağa'nın yönetimi sırasında 712 (1312) yılında yaptırılmıştır. Kesme taştan inşa edilen kümbet, mukarnaslı bir silme ile son bulan sekizgen kaide üzerinde, köşeleri bezemeli sütunçelerle yumuşatılmış sekizgen gövdelidir. Doğu cephesinde taçkapı, üç cephesinde de birer dikdörtgen pencere bulunmaktadır. Gövdenin üst bölümünde mukarnaslı üçgen bindirmeler-

le onaltıgen, mukarnaslı bir frizle de piramidal külâha geçilmektedir; sekiz köşeli külâh onaltıgen kornişe oturtulmuştur. Giriş cephesi dışındaki cephelerin üst bölümlerinde sivri kemerli ikişer alınlık yer almaktadır.

Giriş cephesini kaplayan taçkapı nişinin kavsarası mukarnaslıdır. Taçkapının yüzeyi geometrik yıldız geçme bordürler, rûmî ve palmetli panolarla bezenmiş, ayrıca bitkisel kıvrımlar arasına insan figürleri gizlenmiştir. Pencerelemin açıldığı pek derin olmayan nişlerin içinde ve pencerelemin alınlıkları ile gövdenin üst bölümündeki sivri kemerlerin alınlıklarında, bitkisel kompozisyonların yanı sıra yüksek kabartma olarak işlenmiş figüratif süslemeler de yer almaktadır. Batı cephesinde gövdenin üst bölümündeki alınlıklardan birinde çift başlı kartal kabartması bulunmaktadır. Bitkisel kıvrımlı zemin üzerindeki kartalın kanatlarının uçları ejder başı şeklinde son bulmakta ve iki kartal başının arasında bir insan başı yer almaktadır. Kuzey cephesindeki bir alınlığın içinde ise rûmî ve palmet kıvrımları arasında gizlenmiş üç dilimli taç taşıyan bir insan başı kabartması görülmektedir. Bu iki kabartmanın arasındaki köşe sütunçesi başlığının iki yanında biri sağa, diğeri sola doğru yürür durumda iki aslan, güneydoğu ve kuzey cephelerindeki pencere alınlıklarının üstünde karşılıklı olarak ikişer siren ve güneybatı cep-

Hudâvend Hatun Kümbeti - Niğde

hesinde de arka ayakları üzerinde oturan karşılıklı iki aslan kabartması bulunmaktadır. Aslanların yüz hatları ve sirenlerin üç dilimli taçları ve örgülü saçları Selçuklu tipine uygundur. Bu kabartmaların tamamı, Şamanizm inançlarına kadar uzanan ve mezar sembolü olmalarıyla yorumlanan anlamları ile Selçuklu figür geleneğini sürdürmektedir.

Basık kemerli kapıdan girilen ana mekân sekizgen planlı olup üzeri mukarnaslı silmeyle geçişi sağlanan kubbe ile örtülüdür. Kavsarası mukarnaslı mihrap nişinin etrafı yazı şeritleri ve geometrik, bitkisel motifli bordürlerle kuşatılmıştır. Kümbette Hudâvend Hatun (732/1332), Emir Şücâüddin'in kızı Paşa Hatun (741/1340) ve Osmanlılar'ın bir Niğde sancak beyinin kızı Belkis Hanım'a (971/1563) ait üç mezar taşı bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ch. Texier, *Description de l'Asie mineure*, Paris 1840, II, 106-108, İv. 94-96; A. Gabriel, *Monuments turcs d'Anatolie*, Paris 1931, I, 144-148, İv. XLV-LI; Halil Edhem [Eldem], *Niğde Kılavuzu*, İstanbul 1936, s. 11-12; M. Zeki Oral, *Niğde Tarihi Tetkiklerinden: Hüdavent Hatun Türbesi ve Hayatı*, Niğde 1939; a.mlf., "Selçuk Sanatına Ait Bir Şaheser: Hüdâvend Türbesi", *Akpınar*, sy. 39, Niğde 1939, s. 1-15; Orhan Cezmi Tuncer, *Anadolu Kümbetleri*, Ankara 1992, III, 146-150; Gönül Öney, "Niğde Hüdavent Hatun Türbesi Figürlü Kabartmaları", *TTK Bellekten*, XXXI/122 (1967), s. 143-154.

ŞEBNEM AKALIN

HUDÂVENDİGÂR

(خداوندگار)

Hükümdar anlamında bir tabir,
Osmanlı padişahlarından
I. Murad'ın unvanı.

Farsça *hudâ* (Tanrı) kelimesine mülkiyet ve benzerlik ifade eden *-vend* ile yine benzerlik, nisbet ve mübalağa ifade eden *-gâr* eklerinin getirilmesiyle oluşturulan *hudâvendigâr* "Tanrı, hâkim, hükümdar, âmir, efendi, sahip, bey" gibi mânalara gelmektedir. *Hudâvend* de bu anlamlara ifade etmekte olup bazılarına göre "gâr" eki zâittir. Eski ve Orta Farsça'da rastlanmayan bu kelimenin Gazneliler tarafından "hudâvend-i cihân" şeklinde "efendi, hükümdar" anlamlarında kullanıldığı bilinmektedir. Selçuklu ve Hârizmşahlar'a ait belge ve mektuplarda ise "hudâvegân-ı âlem" (dünyanın sahibi) tabiri geçer. Daha çok hükümdarlar için kullanılan kelime, sivil ve askerî memurların yanı sıra ilim ve sanat koruyucuları

için de "veliy-i niam" sıfatıyla birlikte yer almıştır. Celâyirli, Akkoyunlu ve Karakoyunlular'da bu tabire "hudâvend-i a'zam, hudâvegân-ı âlem" şeklinde rastlanır. Osmanlılar'da ise "padişah" karşılığı olarak *hudâvendigâr* şekli kullanılmıştır. Fakat *hudâvendigâr* denince genellikle I. Murad akla gelir. Bu Osmanlı padişahı için *hudâvendigâr* unvanı bazı sancak tahrir defterlerinde yer alan kayıtlarda XV. yüzyılda görülürken (*Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, s. 16, 24, 89, 112) kroniklerde daha ziyade XVI. yüzyıldan itibaren kullanılmıştır.

Hudâvendigâr unvanının diğer Osmanlı padişahlarından özellikle Yıldırım Bayezid ve Yavuz Sultan Selim için kullanıldığı da bilinmektedir. İlk Osmanlı hükümdarlarından Orhan Bey 1348 tarihli bir mülknâmede "hundgâr" olarak tasvir edilmiş, muhtemelen bu kelime sonradan "hünkâr" şeklinde söylenerek yaygınlık kazanmıştır. Bu arada *hudâvendigâr* kelimesinin kullanılışı da sürmüştür. Bütün padişahlar için geçerli olan *hünkâr* unvanı Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî, Hacı Bektâş-ı Vefî gibi bazı tasavvuf büyüklerinin sıfatları olarak da kullanılmıştır (bk. HÜNKÂR).

BİBLİYOGRAFYA :

Ferheng-i Fârsî, I, 1401; III, 3163; IV, 5061; Beyhakî, *Târîh* (nşr. Ali Ekber Feyyâz), Meşhed 1971, s. 23, 435, ayrıca bk. tür.yer.; Cüveynî, 'Atebetü'l-ketebe (nşr. Muhammed-i Kazvîni - Abbâs İkbâl), Tahran 1950, s. 4; Eflâkî, *Menâkıb-ü'l-ârifin*, I, 369, 608; *Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid: Hicri 835 Tarihli* (nşr. Halil İnalçık), Ankara 1954, s. 16, 24, 59, 89, 96, 109, 112, 114; E. Quatremère, *Histoire des sultans mam-louks de l'Egypte*, Paris 1837-45, I, 64 vd.; Muhammed b. Müeyyed el-Bağdâdî, *et-Teveşşül ile't-teressül* (nşr. Ahmed Behmenyâr), Tahran 1937, s. 139, 341; *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Kılavuzu*, İstanbul 1938, I, İv. 1; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 158, 159, 160; Barkan, *Kanunlar*, s. 27, 71, 180; Muhammed b. Abdülhâlik el-Meyhenî, *Destûr-i Debîrî* (nşr. Adnan Sadık Erzi), Ankara 1962, s. 13, 15; J. H. Kramers, "Hüdâvendigâr", *IA*, V/2, s. 578; Dihhûda, *Luğatnâme*, XII, 328-333; Cengiz Orhonlu, "K_hudâwendigâr", *El²* (Fr.), V, 45-46; A. K. S. Lambton, "K_hudâwand", *El²* (İng.), V, 44.

ATILLA ÇETİN

HUDÂVENDİGÂR

(خداوندگار)

Osmanlı idarî teşkilâtında
merkezi Bursa olan sancağın adı.

İlk kurulan Osmanlı sancaklarından biri olup uzun süre Anadolu beylerbeyliğine bağlı kaldıktan sonra sınırları genişletilerek XIX. yüzyılda önce eyalet, ardın-

dan vilâyet adı altında teşkilâtlandırılmıştır. Sancağın adı I. Murad'ın lakabından (*hudâvendigâr*) kaynaklanır.

Bursa'nın Orhan Bey tarafından fethinden sonra (1326) merkezi Bursa olmak üzere yeni bir idarî birim teşekkül etmişti. Ancak Bursa'nın Fetret devri hariç İstanbul'un fethine kadar Osmanlı Devleti'nin merkezi olması dolayısıyla idarî taksimattaki yeri açık olarak belli değildir. Bununla birlikte XV. yüzyıl tarihçileri bu idarî bölgenin ortaya çıkışını Orhan Bey dönemine kadar götürürler. Onlara göre Orhan Bey İznik'i aldıktan sonra burayı kendisine merkez yapmış, Bursa'yı ise oğlu Murad'a vermiş, böylece yeni oluşan idarî bölgenin adına "Bey sancağı" denmişti. Aşıkpaşazâde ve Neşrî burayı Bey sancağı adıyla zikrederken Oruç Bey, Tursun Bey ve daha sonra İbn Kemal buradan Bursa sancağı şeklinde söz ederler. 1479 ve 1480 tarihli bazı sicil kayıtlarında "Bey sancağı, Bey sancağı livâsı" tabirlerine rastlanır. Bu son tarihlere kadar kaynaklarda yer almayan Hudâvendigâr adı ise 1484 ve 1486 tarihli Bursa Kadı Sicil defterlerindeki hüküm sûretlerinde geçmektedir. Ayrıca Bursa ve yöresini içine alan 1487 tarihli *Tahrir Defteri*'nde Hudâvendigâr sancağı ibaresi bulunduğu gibi (BA, TD, nr. 23) II. Bayezid devri tahrirlerinin genel sonuçlarını ihtiva eden icmal defterinde de Anadolu beylerbeyliğine tâbi sancaklar kaydedilirken Bursa ve yöresini içine alan sancak Hudâvendigâr sancağı adıyla belirtilmiştir (BA, MAD, nr. 152). Böylece sancak için Hudâvendigâr adının XV. yüzyılın sonlarından itibaren özellikle resmî belgelerde yer almaya başlayarak yaygınlık kazandığı, nâdir de olsa daha sonraki dönemlerde Bursa sancağı şekli kullanılmakla birlikte Bey sancağı adının tamamen terkedildiği söylenebilir.

Sancağın hangi bölgeleri içine aldığı dair kesin kayıtlar XV. yüzyıl sonlarından itibaren tahrir defterlerinde yer almaktadır. Bu kaynaklara göre Anadolu beylerbeyliğine bağlı sancak 1487'de otuz iki idarî birimden (nahiye, vilâyet) oluşuyordu (BA, TD, nr. 23). II. Bayezid dönemine ait Anadolu vilâyeti icmal defterine göre timar sistemi içinde yapılan idarî bölünmede nahiye olarak zikredilen birimler yirmi sekiz kadar olup bunlar başta Bursa olmak üzere, İnegöl, Yarhisar, Ermenipazarı, Domaniç, Yenişehir, Söğüt, Göl, Yenicearaklı, Geyve, Akyazı, Akhisar / Karagöz, Göynük, Beypazarı, Nallı Karahisarı, Mihaliçisarı, Sivrihisar, Ulubat, Kirmasti,